

Sonce je bilo vroče in ves dan smo požirali prah. Francoz André je nekje staknil steklenico vina; bili smo žejni in smo jo spili na dušek. Vino je bilo svetlordeče in ne posebno močno; toda bili smo lačni in nam je stopilo v glavo. Že dva dni nismo ničesar jedli in lačni so bili vsi okrog nas (bili smo del neskončne kolone ljudi, ki so se vračali iz Nemčije domov čez Madžarsko), toda mi smo pili vino, bili smo rahlo pijani in lakote nismo tako močno občutili kot običajno. André in Makedonec Stevo sta vlekla naš ročni voz, ki je bil naložen s kovčki in zavoji, in jaz sem pomagal zadaj; to je bilo najlaže in smo se zato večkrat menjavali: kdor je bil zadaj, se je lahko včasih prijel za voz, ki sta ga vlekla sprednja dva, in je laže hodil.

Vrh kovčkov in zavojev na vozu je sedela Ukrajinka Nadja. Med koleni je držala prazno steklenico in se glasno smejala. Venomer se je smejala, čeprav ni bilo videti ničesar smešnega in je bilo morda smešno le to, da smo bili malo pijani, in Stevo ji je rekel, da jo bo vrgel dol, če se ne bo nehala smejati. Toda Nadja se je na to smejala še bolj, da je smeh posilil še naju z Andréjem. Vedela je, da je nihče ne bo vrgel dol; pravila je, da je Andréjeva zaročenka in da se bosta poročila v Odesi, kamor ga bo vzela s seboj; André temu ni pritrdil pa tudi zanikal ni in mi nismo imeli vzroka, da ji ne bi verjeli; samo smehljaj se je in vedno sta spala skupaj in nas ponoči vznemirjala, čeprav je bila pri nekem bombnem napadu ranjena v nogo in ni mogla hoditi pokonci, ampak se je lahko vlekla samo pri tleh, in nihče ni vedel, ali bo lahko sploh še kdaj hodila pokonci in zato smo jo ves čas vozili.

»Pusti jo,« je rekel André.

»Hudič babji,« je rekel Stevo.

»Kaj si rekel?« je vprašala Nadja.

»Nič.«

»Nekaj si rekel,« je odgovorila. »Črn si ko vrag, toda nič se te ne bojim. Konec vojne je.«

»Za nas je že davno konec vojne,« je rekel Stevo.

Govorili smo nemško; vsak s svojim naglasom, toda drugače se sploh ne bi mogli razumeti. Prišli smo iz Nemčije in vsi smo znali nemško vsaj na pol. Nekateri so se naučili nemško zelo dobro in so govorili kot rojeni Nemci; toda teh je bilo bolj malo. Nemčija nas je združila in zdaj, ko se je bližal konec vojne (vsak dan je lahko konec

vojne), se bomo raztepli. Toda za zdaj smo imeli isto pot in smo šli skupaj. Vsi smo šli proti vzhodu in ni nam bilo žal, da se bomo kmalu razšli.

Cesta je bila ravna in prašna in sonce nam je pilo moči; bilo je res nenavadno močno sonce za začetek maja. V glavi se mi je vrtelo. Hodil sem težko in leno in se držal voza, ki me je vlekel za seboj.

»Par dieu,« je rekel André spredaj, »porivaj!«

»Bilo je dobro vino,« je rekla Nadja. »Pri moji veri, da je bilo dobro. Ali ti je ugajalo, Slovenec?«

»Bilo je dobro,« sem rekel.

»Nič ne porivaj. Naj kar sama vlečeta. Porivaj raje kaj drugega,« je dejala in se hihitala in dvignila steklenico visoko nad glavo in rekla: »Konec vojne je — zdaj se poriva —« in tudi meni se je zdela smešna misel na to.

»Ne gre,« sem rekel, »tega s praznim trebuhom ne moreš. Preveč prazen trebuh imam.«

Tedaj sem zagledal ob cesti žensko.

Sedela je ob brzozavnem drogu in noge v spuščenih nogavicah je togo iztegnila predse, kot bi ne bile njene, temveč grčave noge lesene lutke, pokrite s prahom in polne modrikastih lis, in roke so mrtvo visele ob njej in z dlanmi navzgor ležale v prahu. Sedela je neskončno sama in neskončno daleč, podobna koščenemu kipu, ki živi ravno toliko, da lahko diha; dihala je sunkovito in v dolgih presledkih skozi na pol odprta usta, s hrbotom se je naslanjala na brzozavni drog in glava ji je zdrknila ob drogu nazaj in njen obraz je bil prav tako siv kot les ob njem in njeni lasje so bili podobni lasulji iz sivih štrén razcefrane konopljne vrvi. Ob njej je stal oguljen oprtnik.

Spustil sem voz in se ustavil; bil sem rahlo pijan in zdelo se mi je, da jo od nekod poznam.

»Kaj vam je?« sem vprašal, čeprav sem vedel, da je to lakota in da so bila razen lakote še tri ali štiri leta taborišč v Nemčiji: vsak otrok bi spoznal, da je Židinja, ki se vrača iz Nemčije, in ves čas sem mislil na to, da sem jo že nekoč videl.

Nekaj časa ni rekla ničesar; bilo je, kot bi me sploh ne bila slišala. Potem pa je počasi dvignila glavo in dejala: »Malo mi je slabo. Pol ure bom počivala —« in njen glas je bil globok in hrapav; bil je težak in truden glas, in ko je govorila, me je gledala in je bilo, kot bi me kljub temu ne videla, kajti v očeh je imela tisti vase obrnjen in sebi prisluškujoč pogled ženske na porodniški postelji, ki pričakuje naslednji naval krčev, in njene oči so bile nenaravno velike in temne in kalne.

»Slovenec!« je klicala Nadja z vrha voza, ki se je počasi oddaljeval, »pojdi, Slovenec!«

»Zdaj ni več daleč,« sem rekel ženski. »Do Budimpešte ni več daleč.«

»Ne, ni več daleč,« je odvrnila.

»Pojdi že, Slovenec!« je vpila Nadja. »Pusti jo in vrag te vzemi, Slovenec!«

»Deset ali petnajst kilometrov,« sem rekel ženski in še vedno nisem vedel, od kod jo poznam.

»Da.«

Nadja je nekaj vpila, toda nisem je razumel. Vpila je po rusko in naš voz je bil že precej daleč in med njim in menoj je bil že drugi, skoraj prav takšen voz, ki sta ga vlekla moški in ženska.

»Ali ste sami?« sem vprašal žensko ob cesti.

»Kenjir,« je rekla. »Sonja bo prišla v Budimpešto in bo jedla kruh;« in zdaj sem nenadoma vedel, od kod jo poznam: pred desetimi dnevi (morda jih je bilo samo osem in lahko tudi, da jih je bilo dvanajst) sem jo videl prav na tej cesti, toda še blizu Šopronja na avstrijsko-madžarski meji. Hodila je v družbi druge ženske, ki ji je bila čisto podobna, in pred seboj sta porivali staromoden otroški voziček, ki je v njem vrh zavojev in velikega črnega kovčka sedela tri- ali štiriletna deklica. Hodili sta hitro in hlastno, kot bi se bali nekaj zamuditi; prehitevali sta druge in se za nikogar nista zmenili; in ko sem ju čez nekaj časa videl počivati pod hrastom ob cesti (hrast je bil edino večje drevo ob cesti in je imel široko senco), sem bil skoraj presenečen nad tem, da sta našli čas za počitek, in sedeli sta prav tako trudno in vdano, kot sta prej nestrpno hodili; bili sta izčrpani in ob njima je stala deklica in zamišljeno in resno gledala na cesto in v rokah je držala majhen košček kruha in ga počasi žvečila; potem smo šli mimo in od takrat je nisem več videl.

»Če hočete, vam pomagam vstati,« sem rekel.

»Ne,« je odvrnila. »Še nekaj časa bom sedela. Zdaj lahko sedim, ko je Sonja šla naprej. Dobro je malo sedeti.« Govorila je s težavo in premikale so se ji samo modre ustnice in ves obraz je bil podoben negibnemu obrazu lesene lutke; bila je grozotno suha; bila je mnogo bolj suha kot takrat: njen obraz je bil s kožo pokriti obraz lobanje.

»Kje je deklica?« sem vprašal.

»Kakšna deklica?« je rekla čez čas.

»Sonja. Deklica. Saj ji je bilo ime Sonja?«

»Sonja. Šla je naprej. Prišla bo,« je rekla.

»Kam?«

»Sestra je umrla. Potem sva šli sami in ko nisem mogla naprej, sem jo dala ljudem, ki so lahko šli naprej, in zdaj je ni več. Prišla bo.«

»Na čem je umrla?« sem vprašal.

»Umrta je in Sonjo sem spravila naprej,« je rekla.

»Ali je bila vaša — hči?«

»Da. Ostala bo. Rodila se je v taborišču. Rodila se je takrat, ko je umrla Sara. Dobro vem. Ne. Umrlo jih je še več. Ne vem, koliko jih je še umrlo. Cel kup jih je še umrlo.«

»Budimpešta ni več daleč,« sem rekel nato.

»Ne. Ostala bo. Naši ljudje so jo vzeli s seboj. Otroka so lahko vzeli s seboj. Jaz nisem mogla naprej. Mene niso mogli vzeti s seboj. Nisem hotela. Niso me vzeli. Prišla bo.«

»Kaj ji je?« je vprašal mož, ki se je nenadoma pojavil ob meni; bil je majhen in se že dolgo ni bril, oblečen je bil v novo angleško vojaško bluzo in je govoril z močnim francoskim naglasom.

»Lačna je,« sem rekel. »Lakota.«

Francoz jo je gledal. »Ta je gotova,« je rekel potem. »*Aus. C'est la vie.* Jaz že tri dni nisem nič jedel.«

»Bolje bo, če greste naprej,« sem rekel ženski.

»Kar naprej je treba hoditi,« je rekel Francoz. »Dokler hodiš, si dober. Ko nehaš hoditi, je konec.«

»Samo pet minut,« je odvrnila ženska in jaz sem pomislil, da je ta počitek ob brzojavnem drogu, ali počitek ob naslednjem, ali ob tistem dve sto ali pet sto metrov daleč naprej ob cesti, verjetno njena zadnja postaja; in mimo nje se bo valil tok ljudi in bo kljub temu sama, kot bi bila sama med soncem in zemljo.

»Če bi imel kruha —« sem rekel in umolknil, ker sem videl, da me ne posluša več.

»Nič ne pomaga,« je dejal Francoz. »Ta je gotova. Lačen človek vedno sili naprej. Kadar ne sili več naprej, je konec. Gotova je. *Aus.*«

Mimo nas je peljala cvileča konjska vprega in nekdo je po rusko zaklel in potem sta stopila k nam dva moža in molče gledala žensko in ženska je rekla, kakor bi govorila sama s seboj ali tistemu v sebi, ki mu prisluškuje in ki ga ves čas opazuje: »Imela je kruha, ko ga midve pet dni nisva imeli, in jaz ga nisem imela še več kot pet dni in zdaj je že vseeno. Vseeno je. *Kenjir.* Dala sem ji svoj kruh. *Kenjir.* Štiri leta sem ji dajala svoj kruh. Prišla bo do tja. Zato bo prišla do tja. Samo še pet minut. Potem grem naprej. Pet minut. Pet minut. Nikjer ni kruha. *Kenjir.* Pokopali smo jo v luknjo ob cesti in nekdo ji je sezul čevlje in mu nisem mogla braniti, ker so bili trije in niso bili naši, in prišla bo do tja — ostala bo in nikjer ni bilo kruha in tudi

kmetje ga nimajo. *Kenjir*. Tako je treba reči, ko ga prosiš. To je po madžarsko kruh. *Kenjir* je kruh. Prišla bo. Prišla bo.«

»Kaj pravi?« je po rusko vprašal prvi od obeh mož, ki sta malo prej prišla.

»Fantazira,« je rekel drugi.

»— prišla bo —« je rekla ženska.

»Gotova je,« je rekel Francoz.

»Vrag jo jemlje,« je rekel prvi mož.

»Židinja je,« je rekel drugi.

»— prišla bo —« je rekla ženska.

»Res ni več daleč. Samo deset kilometrov. Morda samo osem,« sem dejal.

»Naši ljudje so jo vzeli s seboj,« je rekla čez čas. »Prišla bo. Še nekaj časa bom sedela.« Mučila se je z vsako besedo, ki jo je morala reči, in gledala je vame in sem vedel, da me ne vidi.

»Kaj bo s tem?« je tedaj vprašal prvi mož in se z nogo dotaknil oprtnika ob njej.

»Vzemi,« je rekel drugi, »saj ne potrebuje več.«

»Njeno je,« sem rekel.

»Pusti,« je dejal Francoz, »jaz sem bil prvi!«

»Idi k vragu!« je rekel prvi mož in se sklonil in dvignil oprtnik.

»Mater ti — pusti!« je rekel Francoz in stopil proti njemu in brada se mu je začela tresti. Toda moža sta bila velika in močna in sta gotovo pred kratkim jedla in Francoz ni storil ničesar; umaknil se je, ko je drugi napravil korak proti njemu in se sklonil naprej in rekel skozi zobe: »No — kaj — no — kaj —«

»— prišla bo — prišla bo —« je pravila ženska.

»Pusti!« sem rekel in glas bi me bil skoraj izdal. »Pusti ženski!«

»Idi v vražjo mater!« je dejal prvi in zavihtel oprtnik čez ramo in drugi je dvignil debelo palico, kakor bi hotel udariti; umaknil sem se in Francoz je postal še manjši; odskočil je v jarek in preklinja je splezal na drugo stran in odšel po sivi travi naprej ob cesti in se nedaleč od nas ustavil in se obrnil in nas gledal, nakar se je tisti s palico glasno zasmel. In potem sta šla tudi onadva in se nista več zmenila zame in za žensko ob brzojavnem drogu in za Francoza onstran obcestnega jarka.

»— prišla bo — prišla bo — prišla bo —« je pravila ženska, počasi in vztrajno, kot bi sploh ne mislila končati, in njen glas je bil težak in truden; bil je prav takšen kot prej, samo malo tišji in pomislil sem, da gotovo ni ničesar opazila. Bila je neskončno daleč in neskončno sama in potem je nenadoma in čisto nepričakovano nehala govoriti,

kakor ura, ki se izteče, in ni več gledala vame, temveč čezme, in nato ji je glava počasi omahnila nazaj in usta so se ji odprla v črno, brez-zobo odprtino in njene oči so gledale navzgor in vase kakor pri ženski, ki pričakuje porodne krče; in potem niso videle tudi v sebi ničesar več in njen obraz je bil prav takšen kot mrtva in izčrpana zemlja in okoli njenega židovskega nosu in okoli njene brade je bilo brati smrt.

Mimo je peljal kamion. Sonce je bilo vroče in prah je bil zadušljiv. »Greva, kamerad!« je zaklical Francoz. »Pojdi, greva naprej.«

O NEKATERIH TEORETSKIH OSNOVAH STVARNE LITERARNE KRITIKE

Taras Kermauner

Književna kritika bi morala biti bolj neodvisna od svojega predmeta, kakor pa bi mogli zaključiti iz njene dnevne podobe. Nikakor se ne bi smela omejiti zgolj na ponavljanje vsebine in izrekanje družabnih sodb. Takšna kritika ne zadošča svojemu namenu, temveč je v pravem pomenu besede le spremljevalec in kronist vrhnje čutne plasti umetniškega dela. Prava kritika ima višje naloge. Odkriti mora umetniško delo v njegovi celotni globini in njegovem celotnem pomenu. Globina in pomen pa nista več razvidna iz dela samega, ampak se razkrivata v analizi odnosa umetnosti do družbene zavesti, v analizi reagiranja družbene zavesti na umetnost v vsej njeni raznolikosti. Zato si mora biti kritika v svesti, kakšne narave sploh je orožje, ki ga uporablja, kaj sploh predstavlja predmet, ki ga obdeluje in kakšni odnosi vladajo med njima. Vsaka, še tako slaba kritika, operira z določenim orožjem in prav jasno nazira samo določene lastnosti predmeta; povsem opredeljeno stoji v nekem sistemu naziranja, ki natančno ustreza zahtevam sploh možne, minimalno zahtevne kritike: jasno praktično ločuje, kaj je njeno orožje, kaj jo pri predmetu zanima, kaj pomeni zanjo predmet in kakšni odnosi naj med obema vladajo. Taka minimalno zahtevna kritika ravno tako kot kritika višje narave precizno upošteva zakonitosti, ki na tem področju vladajo. Razlika je edinole v tem, da se teh zakonitosti ne zave in reagira nekontrolirano od svoje kritične zavesti; ker se jih ne zave in jih zatorej ne spremlja in odbira kritično, upošteva samo manjši in vrhnjejši njihov del — vprav tisti del, ki godi okolju, iz katerega je